

NAVOIY ASARLARINING TARQALISHIDA O'ZBEK XATTOTLARINING O'RNI.

Muhammadjonova Dilafruz Bunyodbek qizi

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti Filologiya
fakulteti O'zbek tili va adabiyoti ta'lim yo'nalishi 2-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19970392>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 26-aprel 2026 yil

Ma'qullandi: 28-aprel 2026 yil

Nashr qilindi: 30-aprel 2026 yil

KEY WORDS

*xattotlik san'ati, adabiy meros,
qo'lyozma nusxalar, xattotchilik
an'analari, tarixiy manbalar,
kitobatchilik.*

ABSTRACT

Mazkur maqolada Alisher Navoiy asarlarining ommalashish jarayonida o'zbek xattotlarining tutgan o'rni va ahamiyati tahlilga tortiladi. Xususan, xattotlarning ijodiy va texnik mahorati, yozuvchi bilan o'zaro munosabatlari, shuningdek, ular orqali Navoiy merosining keng hududlarga yoyilishi masalalari yoritiladi. O'zbek xattotlik maktabining shakllanishi va rivojlanishi hamda uning adabiy merosini saqlash va avlodlarga yetkazishdagi hissasi ilmiy jihatdan isbotlanadi. Maqolada tarixiy manbalar va qo'lyozma nusxalar asosida xattotlar faoliyati ochiqdanib, ularning madaniy merosni rivojlantirishdagi roli ochib beriladi.

Alisher Navoiy o'zbek va umuman turkiy adabiyot tarixida beqiyos o'rin egallagan buyuk mutafakkir sifatida nafaqat o'z davrining, balki keyingi asrlarning ham ma'naviy-ma'rifiy taraqqiyotiga kuchli ta'sir ko'rsatgan. Uning boy adabiy merosi asrlar davomida keng tarqalib, turli hududlarda qayta-qayta ko'chirilishi orqali avlodan-avlodga yetkazib kelindi. Bu jarayonda, ayniqsa, o'zbek xattotlarining roli nihoyatda muhim bo'lib, ular Navoiy asarlarini nafaqat saqlab qolish, balki ularni estetik jihatdan boyitish va keng ommaga yetkazishda muhim vositachi vazifasini bajarganlar. O'zbek xattotlik an'analari doirasida yaratilgan qo'lyozma nusxalar Navoiy merosining tarqalishida asosiy manba sifatida xizmat qilgan. Xattotlar tomonidan yuqori badiiy did va kasbiy mahorat bilan ko'chirilgan ushbu asarlar o'z davrining madaniy darajasi, estetik qarashlari hamda kitobat san'ati taraqqiyotini ham aks ettiradi. Shu jihatdan, Navoiy asarlarining qo'lyozma nusxalarini o'rganish nafaqat adabiy, balki tarixiy-madaniy jarayonlarni tahlil qilishda ham muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. XV asrga qadar faqat ayrim kotiblar Navoiy asarlariga murojaat etgan bo'lsalar, XV asrdan keyin yirik xattotchilik maktablari namoyondalari buyuk mutafakkir qalamiga mansub asarlarni ko'chirish bilan mashg'ul bo'ldilar. Ular orasida o'z mahorati va yuksak badiiy ta'bi bilan shuhrat qozongan o'zbek xattotlari ham mavjud bo'lib, ular tomonidan yaratilgan qo'lyozma nusxalar yuqori darajadagi aniqlik, husnixat go'zalligi va bezak elementlari bilan ajralib turadi.

O'zbekistonning turli hududlari, jumladan, XVI asrda Toshkent, Buxoro, Samarqand, XVII asrda Farg'ona vodiysi, va Xorazmda maxsus xattotlik maktablari ochildi. Ushbu asrlardan boshlab yurtimizda Navoiy asarlariga qiziqish nihoyatda kuchaydi va iqtidorli xattotlar asarni ko'chirish bilan cheklanmay, asarlarning mazmuniga mos ravishda miniatyuralar ham chizish

bilan faol shug'ullandilar. "Navoiy asarlarini ko'chirgan dastlabki Xorazm xattotlarini XVII asrdan uchramiz. Do'st Muhammad valadi Eshmuhammad XVII asr oxirlarida "Xamsa" ni ko'chirgan. Xorazmlik xattotlar orasida Shermuhammad Munisning ham alohida faxrli o'rin egallaydi. Uning Navoiy asarlaridan ko'chirgan uchta dastxat — qo'lyozmasi yetib kelgan. XVI asrda Buxorolik xattotlardan Muhammad Ali al-Kotib as-Sultoniy, Ibn Abdulmakorim Abdulvahhob al-Hijoziy, Mahmud ibn Is'hoq Shahobiy tomonidan ko'chirilgan nusxalar alohida jaralib turadi. Qo'qonda Navoiy asarlarini ko'chirish XIX asrning birinchi yarimidan juda keng tus olgan. Tarixiy ma'lumotlarga qaraganda, 1838-yilda Qo'qon xoni Muhammad Alixon Navoiyning "Xazoyin ul-maoniy" asari 6 oyda 300 adad da bir xil tarkib va bir xil o'lchov (hajm) da ko'chirilib, she'rozali muqovalarga olinsin va viloyatlarga tarqatilsin, deb e'lon bergan. Shu davrda yaratilgan "Xazoyin ul-maoniy" ning qo'lyozmalarida kotib tomonidan yozilgan xotima va ta'rixlarda "Ushbu nusxa Amir Alisher Navoiy devonlarining uch nusxa ko'chirilganlaridan biri" degan qaydlarning tez-tez uchrab turishi yuqoridagi tarixiy ma'lumotni to'liq tasdiqlaydi. Navoiy asarlarini ko'chirgan Qo'qonning yirik xattotlaridan Avazberdi ibn Tilov Muhammad Beshariqiy, Mullo Ro'zi Kotib, Muhammad Sharif Dabir, Karimjon ibn Rahimjon, Sulaymonqul Rojiy, Nosirjon Hoji Xo'qandiy, Ashurali Zohiriylarni ko'rsatish mumkin"¹. Darhaqiqat, Navoiy asarlari barcha xattotlarning asosiy e'tiborini o'ziga jalb qildi. Har bir kotib o'z imkoniyatidan kelib chiqqan holda asarlarning qo'lyozma nusxalarini yaratdi. Besh asr davomida ko'chirilgan qo'lyozma nusxalarga nazar tashlar ekanmiz, ularning deyarli hammasi arab xatining nasta'liq uslubidan foydalanilgan. Oddiy kotiblar yirik, aniq va ravon nasta'liqda, san'atkor xattotlar mayda, nafis va badiiy nasta'liqda yozganlar. Shuningdek, o'tmishda ko'pgina kotiblar kamtarlik yuzasidan o'zlari ko'chirgan qo'lyozmalarda ism-shariflarini aytmaganlar. Ularning qaysi xattotlik maktabidan ekanliklari maxsus davr, xat, minatyuraga qarab aniqlangan.

Quyida Navoiy asarlarining Hirotdan ancha uzoq bo'lgan hududlarda ham tarqalishiga munosib hissa qo'shgan ba'zi o'zbek xattotlari bilan tanishamiz:

1. **Abduljamil Kotib** — Alisher Navoiyning shaxsiy kotibi. Mirxond "Ravzat us-safo" asarida ma'lumot berishicha, Abduljamil Hirotning Sultoniya madrasasida mudarrislik qilib sarf va nahv (morfologiya va sintaksisdan) dars bergan. U ko'chirgan qo'lyozmalardan hozircha fan olamida ikkitasi ma'lum, xolos. Ulardan biri Alisher Navoiyning "Xamsa"sidir (Toshkent, O'zFASHI, inv. N.5018. Hajmi 325 varaq). "Navoiy "Xamsa"ni 1483-yilda yozishga kirishib, 1485-yil boshlarida tugallaydi. Abduljamil Kotib ham "Xamsa"ning yozilgan qismlarini peshma-pesh dastxat - musavvadadan oqqa ko'chirib boraveradi"². Demak, Abduljamil Kotib Navoiy bilan baravar ishlab, bir vaqtda "Xamsa"ni oqqa ko'chirib tugatgan. "Xamsa" oqqa ko'chirilib, birinchi marta kitob holiga kelgach, uni shaxsan Navoiyning o'zi qo'liga olib nazar-e'tibordan o'tkazgan bo'lishi haqiqatga juda yaqindir. Mazkur qo'lyozma navoiyshunoslikda "Xamsa"ning to'ng'ich nusxasi, Abduljamil nusxasi deb yuritiladi. Kotib ko'chirgan ikkinchi qo'lyozma Alisher Navoiyning "Navodir un-nihoya" devonidir (Toshkent, O'zFASHI, inv. N.11675, hajmi 149 varaq). Abduljamil uzoq yillar Navoiy asarlarini kitobat qilishi jarayonida uning g'azallaridan shohbaytlarni tanlab olib bir to'plam tuzgan. Bu to'plam "Tuhfat us-salotin" ("Sultonlarga tuhfa") deb ataladi. Uning yagona bir nusxasi Londondagi Britaniya muzeyida saqlanmoqda.

¹ M.Hakimov. Alisher Navoiy asarlarini ko'chirgan xattotlar. —T.: O'zbekiston SSJ Fan nashriyoti, 1991. -6b.

² A.Murodov. O'rta Osiyo xattotlik san'ati tarixidan. —T.: Fan nashriyoti, 2004. 56b.

2. **Muhamad Ali Al-Kotib as-Sultoniy** — Buxoro xattotlik maktabi namoyondalaridan. Buxoroda “Xamsa” ning “Sab’ ai Sayyor” va “Saddi Iskandariy” dostonlarini ko’chirgan. Asl nusxa Angliyadagi Oksford universitetining Bodleyan kutubxonasi saqlanadi. Qo’lyozmalarning xati badiiy nasta’liq uslubida.

3. **Ibn Abdulmakorim Abdulvahob al-Hijoziy** — XVI asr Buxoro xattotlik maktabi namoyondalaridan. “Xamsa” va “Lison ut-tayr” ni birgalikda ko’chirgan. Qo’lyozma Navoiy dostonlarining nafis xattotlik, kitobat va miniatyura san’ati bilan ziynatlangan noyob nusxalaridan biridir.

4. **Mahmud ibn Is’hoq Shahobiy** — XVI asr Buxoro xattotlik maktabi namoyondalaridan. U xatni shu qadar nozik va chiroyli bitganki, shuning uchun unga “Anbarin zarrinqalam” unvoni beriladi. Bu xattot Navoiyning “Majolis un- nafois” asarini Buxoroda kitobat qilgan. Kotib qo’lyozma so’nggida “Mahmud anbarin zarrinqalam” deb imzo qo’ygani.

5. **Rizoquli ibn Mustafuqli** — Buxoro xattotlaridan biri bo’lib, “Xazoyin ul-maoniy” ni ko’chirgan.

6. **Mullo Mirsiddiq ibn Mullo Sohibnazar** — “Lison ut-tayr” va “Xamsa” ni Sharqiy Turkistonning Yorkand shahrida ko’chirgan.

7. **Rahmonqul ibn Qodirqul Hisoriy** — “Tarixi anbiyo va hukamo”, “Tarixi muluki Ajam”, “Mahbub ul-qulub”, “Lison ut-tayr” ni yaxlit qo’lyozma to’plam holida kitobat qilgan. 1822-1823-yillarda Buxoroda ko’chirilgan. Aniq va ravon nasta’liq xatda.

8. **Mullo Ro’zi Kotib** — XIX asr Qo’qon xattotlik maktabining eng yirik namoyondalaridan biri. “Lison ut-tayr” va “Xamsa” ni birgalikda ko’chirgan. Qo’lyozma XIX asr Qo’qon xattotlik maktabida kitobat bo’lgan eng mo’tabar nusxalardan hisoblanadi. U nafis badiiy bezaklarga ega. Dostonlarning mazmuniga xis holda 47ta miniatyura ishlangan. Bu miniatyuralarni XIX asrning birinchi yarmida Qo’qonda yashagan naqqosh va musavvir Muhammad Amin Kosoniy (Munshiy) chizgan.

9. **Muhammad Yusuf ibn Xojamberdi Rojiy** — Xorazmlik iste’dodli shoir va tarjimon, mohir xattot. Rojiyning Navoiy asarlaridan ko’chirgan 2ta qo’lyozmasi ma’lum: “Xamsa” va “Lison ut-tayr”. Har ikki qo’lyozma ham chiroyli nasta’liq xatda.

10. **Karimjon ibn Rahimjon** — butun faoliyatini Navoiy asarlarini ko’chirishga bag’ishlagan qo’qonlik xattotlardan. U ko’chirgan qo’lyozmalardan “Xamsa” ning 3 nusxasi yetib kelgan. To’liq nasta’liqdan foydalanilgan.

Navoiy asarlari qo’lyozmalari 5 asr davomida dunyoning turli burchaklariga tarqaldi. Kotiblarning ba’zilar Navoiy asarlaridan faqat bittasini ko’chirgan bo’lsa, ba’zilar bir necha, hatto o’nlab asarlarni ko’chirgan. Butun hayotini mana shu sohaga sarf qilgan kotiblar ham yo’q emas. Xususan, har bir kotib muayyan xattotlik maktabi vakili hisoblanib, o’z maktabida mavjud bo’lgan maxsus an’ana va tamoyillarni saqlab qolish va ommalashirishga harakat qilgan.

Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiy ijodi o’zbek adabiyoti tarixida yuksak badiiy va ma’naviy ahamiyatga ega bo’lishi bilan birga, qo’lyozma madaniyati va xattotlik san’atining rivojlanishiga ham kuchli ta’sir ko’rsatgan. Uning asarlari nafaqat mazmun jihatdan, balki shakl va estetik bezak nuqtayi nazaridan ham o’z davrining eng mukammal yozma yodgorliklari hisoblangan. Shu sababli Navoiy asarlari xattotlar uchun eng muhim va eng ko’p ko’chiriladigan manbalardan biri bo’lib xizmat qilgan. Shuningdek, Navoiy merosi orqali xattotlik san’ati nafaqat estetik, balki ma’naviy-ma’rifiy vazifani ham bajara boshladi. Uning asarlaridagi g’oyalar, insonparvarlik, adolat va ma’rifatparvarlik ruhi qo’lyozmalar orqali keng tarqalib,

jamiyatning madaniy ongiga kuchli ta'sir ko'rsatdi. Xattotlar yaratgan nafis qo'lyozmalar esa bu g'oyalarning avloddan-avlodga yetib borishida muhim vosita bo'lib xizmat qildi. Zero, Alisher Navoiy va o'zbek xattotlari o'rtasidagi bog'liqlik o'zbek madaniyati tarixida o'ziga xos ilmiy va badiiy sintezni tashkil etadi. Bu meros bugungi kunda ham milliy madaniyatimizning ajralmas qismi sifatida qadrlanib, yosh avlodni estetik did, tarixiy ong va ma'naviy barkamollikka undab kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M.Hakimov. Alisher Navoiy asarlarini ko'chirgan xattotlar. —T.: O'zbekiston SSJ Fan nashriyoti, 1991.
2. A.Murodov. O'rta Osiyo xattotlik san'ati tarixidan. —T.: Fan nashriyoti, 2004

